

ההתחלה

אבי

בתמונה ישנה עומד מאחורי הסדן, לבוש מכנסי רכיבה תפוחים (בריצי'ס) נעול במגפי עור גבוהים, חגור בחגורת עור עבה ושתי כתפיות, צבת נפחים בימינו, פטיש נפחים כבד בשמאלו והוא כולו ילד בקושי נער, עומד זקוף ונכון. הנער הזה שעוד לא מלאו לו 15 שנים עומד שם כך כי חשב אחרת מכל שלושת אלפי היהודים בני עיירתו שומסק. עיירה שכוחת אל "בתחום המושב", השטח אותו גזלה רוסיה מפולניה בסוף המאה ה-19 והיום הוא חלק חשוב מאוקראינה. כשלושה מיליון יהודים גרו שם בהמוני עיירות קטנות, בחלק מהן רוב התושבים היו יהודים ובחלקן, כמו בשומסק, חציים יהודים. עיירות שבהן הגויים חטבו עצים ועשו מהם דברים והיהודים היו בעלי מלאכה קטנים וסוחרים. בעיירה כזו היה חייט יהודי, היה סנדלר יהודי, אבל רק לעיתים רחוקות היה נפח יהודי.

שלום הנער שעוד לא מלאו לו 15 שנים היה היחיד מכל בני העיירה אשר קם ועשה מעשה. הוא הבין שאין לו עתיד שם ושעליו להגיע לכאן. בכדי להתקבל בארץ ישראל עליו לרכוש מקצוע שיהיה נחוץ כאן ושאינו נפוץ בין היהודים שם. לשם כך הלך אל הנפח. היה זה נפח גרמני מצאצאי בעלי המלאכה שפטר הגדול הביא מגרמניה לרוסיה כדי ללמד את הרוסים אומנויות. שלום הלך אל הנפח בכוונה להצטרף לצוותו כשוליה. הוא התקבל, אבל לא לפני שעבר מבחני קבלה אצל חבריו השוליות. באחד מהם הציעו לו נתח בשר חזיר. הוא, שכבר התפקר ואכל בסתר חזיר ביום כיפור, דווקא הנהה, אבל הנערים הגויים עמדו וציפו שתדד אש מן השמיים ותאכל אותו ואת חזיריו.

"צבת בצבת עשויה" כתוב בגמרא. בימים ההם ובמקום ההוא נפח היה עושה את כל מה שעשוי ברזל ומבצע בבית המלאכה שלו את כל תהליך הייצור, החל מן הצבת הראשונה. זה אחד הדברים שלמד אבא אצל המסגר הגרמני: אפשר ליצור יש, גם אם אתה מתחיל מהאין. בזמן שעבד ולמד אצל הנפח, את המטרה הוא לא שכת, המטרה - ארץ ישראל. בהתמדה הלך הלוך וחזור אל העיר הגדולה כדי לסדר לעצמו רישיון עלייה (סרטיפיקט). כאלף קילומטרים ברגל הלוך וחזור בדרך המובילה אל הדרך אשר תביאנו לארץ בה תתגשם הגאולה.

כבן שבע עשרה הגיע לוורשה שם קיבל מיצחק גרינבוים את כרטיסי הנסיעה והלוואה של שלוש לירות אותן החזיר מעבודתו הראשונה בארץ. עם הכרטיסים עלה לרכבת אשר הובילה אותו לעיר הנמל טריאסט שם עלה על אוניה שהביאה אותו לארץ.

כשלושה מיליון יהודים חיו אז בתחום המושב, כמה מהם עשו כמעשה אבא? אלפים בודדים. רוב רובם נשאר שם ונכחדו על ידי הגרמנים. אז איך ידע הנער שבתמונה לעשות את המעשה הנכון? כאשר שאלתי אותו פעם "למה עלית?" אמר לי: "לא ראיתי עתיד שם". בזקנותו סיפר לי: "עד היום אני חולם שהגעתי לטריאסט והכרטיסים אינם" מתעורר בפחד וקם.

אמי 1

תמונה ישנה. ברקע חלון גדול, שידה ומעליה אגרטל פרחים. יושבת על כסא עץ נאה, רגליה משוכלות, כפות ידיה שלובות, צמותיה העבותות יורדות על חזה ועיניה מביטות למרחקים. כך ביים אותה כנראה הצלם בשביל הנצח. אינני אוהב את התמונה הזו ובעיקר לא את עיניה שם. בסיפור אימי, אשר בהיותי ילד הרכבתי לעצמי מפירוורים, התמונה שלה לא משתתפת. אז כשהרכבתי את הפאזל שלה לא היתה בידי תמונה של אמא.

אמי שרה נערה קטנה מעיר גדולה (טרנפול כמדומה לי) השתייכה לתנועת גורדוניה. תנועה שבתקופה שבין שתי מלחמות העולם, אספה נערים ונערות עזובים, אירגנה אותם, כוונה והדריכה אותם לעליה לארץ. היו אלה נערים שגדלו בחברה שהתפוררה, בעת צרה. הם ראו שהדת, שאמורה היתה להיות השומרת, אינה עוזרת, שהאידיאולוגיות שבאו במקומה כדי לתקן את העולם, שופכות דם. ישנה עוד תמונה שלה שם היא במרכז יפיפיה עם צמות, וסביבה שישה בחורים, ביניהם אבא, הדוד יוסף וגם אליעזר, האבא של בן דודי אמנון.

לקראת העליה לארץ התארגנו במחנה עבודה ביער, שם התאמנו בכריתת עצים כהכנה לעבודה בארץ ישראל, ארץ שכמעט לא היו בה יערות. כשהגיע שעתם לעלות, באה הוראה מלמעלה "את נשארתי". הסיבה: מום בלב. אבא כבר היה בארץ, הדוד יוסף התנדב והעלה אותה בסרטיפיקט שלו. פנחס לבון הוא שנתן את ההוראה, כך אבא חשב. לא מזמן שמעתי הרצאה על גנטיקה וציונות ושם למדתי שידו של רופין היתה במעל. רופין היה תלמיד טוב של התיאוריות הביולוגיות-אנושיות שרווחו בתחילת המאה. היו אלה תורות שהחילו את תורת האבולוציה לגבי בני אדם והובילו לרעיונות כמו השבחת הגזע וסלקציה. הוא יישם אותן במדיניות העלייה. היום זה נראה נורא, אבל את המדיניות הזו צריך לראות בעיניים של אז לפני עליית הנאצים לשלטון בגרמניה, בזמן שבו אנשים נאורים האמינו במדע ללא מצרים. גם על פי השכל הישר, כאשר הבריטים מחלקים מכסות עליה ויהודים מבקשי עליה יש הרבה יותר משמתירה המכסה, כדאי יותר להעלות בחורים בריאים מאשר נשים חולות.

עוד מנעוריי אהבתי את שירי רחל יותר משירי כל משורר. שנים מהם קישרתי לאמא שלי. האחד "בלילה בא המבשר" בצדק או שלא בצדק קשרתי אותו לסצנה שבה נפתולסקי, חברה הטוב, בא לבשר לרחל שעליה לעזוב. היא עזבה את קבוצת כנרת בגלל מחלה מדבקת. השיר השני הוא "יום בשורה" שיר שבו היא מוותרת על הגאולה באם הבשורה תבוא מפי מצורע. היה נדמה לי שיש בנפשה סתירה.

כשעלתה אמא לארץ תחנת הקליטה הראשונה שלה היתה במשק הפועלות של חנה מיזל אשר בנהלל. שם נפגשה שוב עם אבא שהיה חורש בעמק. הם התחתנו (איני יודע מתי והיכן) והצטרפו לארגון ג' – אחד משלושת הארגונים שלאחר מכן עלו על הקרקע בעמק חפר (ואדי חאווראת) והקימו את כפר ויתקין.

אימי 2

שרה אימי התחילה את חייה בכפר מיכלצ'ה שלייד העיירה הורודנקה, בסביבת העיר בוקובינה, למרגלות הרי הקרפטים בפלך גליציה אשר היה שייך באותם ימים לפולניה. אביה היה מנהל אחוזה. אחוזה שבעליה הפולני חי בעיר הגדולה וורשה וחיים, אבא של אמא, חי בכפר והיה שם המנהל שעל פיו ישק דבר. הם גרו במיכלצ'ה כפר קטן נטול יהודים. הבנים רכבו על סוסים, הבנות רקמו כלי לבן. שבעה סדינים ושבע ציפות לחתונתן. הכול התגלגל בשובה ונחת עד שפרצה המלחמה. המלחמה שברה את השבר ולעולם של אתמול (כך סטפן צוויג) לא נשאר זכר. האב והסוסים נלקחו לעבודת הצבא. האם וששת ילדיה גלו מגליציה, שם היתה המלחמה חזקה, לצ'כיה שם הפכו לפליטים שאינם במקומם, למדו לדבר בשפה שאינה שפתם, בלי האב שהיה גם מקור פרנסתם. אחרי המלחמה חזרו האם וילדיה לאחוזה, האב גם הוא חזר ואחרי זמן קצר נפטר. האם עלתה לארץ עם שלוש בנותיה, הבנים כבר היו שם לקבלן. אמא היתה ילדת מלחמה. איני יודע אם למדה בבית ספר ומתי, אבל גליצינית היא היתה בוודאי. בימים שבהם אני מדבר, גליצינר היה שם תואר שהפך למושג. מושג המכסה את כל הרצף שבין גאון לתחמן ומביע יחס שבין הערצה לגנאי. לא מזמן שמעתי את פרופסור משה אידל (הקבליסט) מדבר על גליציה כאיזור מיוחד שבו התפתחו תנועות כמו החסידות וקמו אנשים כמו בובר גוטליב ועגנון. אידל קשר את כל אלה להסטוריה המיוחדת של האיזור שהחליף ידיים בין מזרח למערב צפון ודרום כמה וכמה פעמים. בימי זוהרה של האימפריה העותומנית הגיע גבולה עד פולניה ובמאה ה-19 ותחילת המאה ה-20 עברה גליציה מידי פולניה לאוסטריה ובחזרה. לא מזמן שמעתי מבן דודי אמנון שיש בידו אינפורמציה על מוצאה. מסתבר שמוצאה ספרדי ושם בית אביה ארפסנהאוט הוא גירמון של השם הספרדי ארבניז.

איך הגיעו לשם ספרדים?

לפני שלוש ארבע שנים שמעתי סדרת הרצאות במכון שזר על היהודים הפורטוגלים באמסטרדם. בתקופת גירוש ספרד בחרו היהודים באחת משלוש האפשרויות: הם התנצרו למראית עין והיו לאנוסים, התנצרו ממש והפכו ל"נוצרים חדשים" או הגרו למקומות אחרים. כשהאינקוויזיציה בספרד החלה לרדוף את שני הסוגים הראשונים, הם ברחו לפורטוגל. כשפורטוגל עברה לשלטון ספרדי ברחו לאנטוורפן. באותו הזמן פורטוגל היתה לאימפריה חובקת עולם וליהודים היה חלק בפתוח היכולות שאפשרו זאת. כשברחו לאנטוורפן לא שכחו את כל שידעו על מסעות ותגליות בארצות רחוקות וכך הפכה אנטוורפן למרכז סחר בין לאומי עולמי. כשנכבשה אנטוורפן על ידי הספרדים, ברחו היהודים הפורטוגלים לאמסטרדם והפכו אותה למרכז סחר עולמי. המוניטין שלהם במסחר בין לאומי הביא לכך שנסכים גרמנים ופולנים אשר רצו גם הם להשתתף בסחר העולמי הזמינו לנסיכויותיהם סוחרים יהודים. יהודים פורטוגלים הוזמנו לפרנקפורט בכדי לפתח בה את המסחר הבין לאומי וכאשר רצה בעל אחוזה נאור בפולין להקים באחוזתו הגדולה עיר אידיאלית, הזמין את הארכיטקטים הטובים ביותר בכדי לתכנן את העיר וקרא למהנדסים הטובים ביותר של הזמן לבנותה. כשנשלמה המלאכה היה צורך למלא את העיר בסוחרים והוא, לשיטתו, הזמין אליה את הסוחרים הטובים ביותר בעולם של אז. את מי הזמין? סוחרים יהודים פורטוגלים מאמסטרדם.

נחזור אל שרה. היא עלתה לארץ והחלה לעבוד ולהרוויח את לחמה בפרדסי רעננה שם עבדו גם אחותה ואחיה. אחותה ויקה התחתנה עם דויד שלימים נהיה פרדסן בפתח תקוה. אחותה לאה נשארה רווקה. אחיה נתן התחתן והיה ממייסדי מושב גבעת חן שלייד רעננה. אחותה דבורה

התחתנה עם אליעזר, חברו של שלום עוד מהעיירה שומסק. הם הקימו משק חלב וגרו בבית בתוך פרדס ליד פתח תקוה. ועוד היה לה אח, דויד שלא מדברים עליו. דויד השתייך לפורשים והמהדרין אומרים ריגל מטעם ההגנה אצל הפורשים. אחרי שעבדה כקושרת בהרכבות הדירים בפרדסי רעננה, עברה לתל אביב והיתה למגישה (חס וחלילה לא מלצרית) במסעדת בית ברנר. מסעדת פועלים בה אכלה כל "האצולה" דאז. אצולה כלומר בלינסון ברל כצנלסון, שזר, סוקולוב, בקיצור כל השמות שהיום הם בתי חולים ורחובות.

איך פגשה בשלום? כנראה שלא שם, יתכן שאליעזר שידך אותם, וכך הגיעה לכפר ויתקין להיות אימי השניה. אינני יודע למה ואיך, אבל היתה לי הרגשה שכל חייה בכפר סבלה מאי שייכות. היא לא היתה מן המייסדים. כשחברות הכפר כבר התחילו לקבל צורה של זקנות (ינטס ביידיש) היא היתה עדיין יפה, תמירה וזקופה כסייחה שעדיין לא אולפה, עורה קצת שחום, צמה עבותה יורדת על חזה, זה לא התאים לטעמן של החברות הוותיקות שכבר אז היו סוסות עבודה. והיא דווקא עבדה ועוד איך עבדה. אף אחד לא היה יכול לעמוד בקצב שלה, בכל עבודה ועבודה. ובכל זאת גם כאשר עם הזמן התבייתה והתחברתה; גם כאשר השכנות העיונות הפכו לה לחברות. ואבא היה מכנה בשמן את הפרות; גם כאשר השכנים, שחיו בכפר בגדר של גרים, היו שופכים ליבם באוזנה ואבא כינה אותם אוחז'ורים; גם כאשר ניצחה ברוב כשרון על ההכנות לחתונות ובכך עמדה במוקד החברה, תמיד היה נראה לי שהיא מרגישה - מודרה. מודרה ממה? לעולם לא אדע, אבל אז וגם היום אני מבין לליבה. כי גם אני, אף על פי שאני אמן בשיחות שולחן, יכול לנצח על ולהוביל את השיחה בכל מסיבה בכל זמן ונראה שכאילו פיצחתי את הקוד של ההשתייכות לחברה, אף פעם לא הרגשתי ממש שייך. כנראה ששייכות זה בראש שלך. מעין עיקבה של דינוזאור הטבועה בשכבה גיאולוגית עמוקה מימי ילדותך וכמה שלא תצליח אחר כך, היא לא תשכח.

אני בכפר ויתקין

כשחזרתי ממעברות לכפר ויתקין הייתי כבר כבן ארבע. מעטים ורעים היו זכרונותי מאז ועד לתיכון. אספר לכם את הראשון. ירדתי ברחוב שלייד המרפאה והמשכתי בירידה ברחוב העובר ליד ביתו של קמחי. פגשו אותי שני ילדים ואמרו לי: "יש לך מכנסיים של ילדה ויש לך אם חורגת". באותם ימים היה הבדל ברור בין בנות ולבנים. בקיץ לבשו הבנים מכנסיים קצרים פתוחים והבנות מכנסיים קצרים סגורים בגומי. בקיבוץ בעטו במוסכמות וחשבו שאם המכנסיים הסגורים טובים לבנות, אז למה שלא יהיו טובים גם לבנים. וזה מה שלבשתי כירושה מקיבוץ מעברות. מכנסיים אפשר לקנות, אבל אם חורגת זה לתמיד. מאז אני זוכר עצמי חוקר ומברר מי זאת אימי. הייתי ילד קטן נמוך וחלש. כשברחוב היו הילדים משחקים בשעות בין הערביים אני כמעט ולא השתתפתי. כשבהפסקה בבית הספר היו שני השחקנים הטובים, בוחרים ילדים לשתי קבוצות משחק, אני הייתי הילד הנותר. גם אם היו שחקנים חסרים בי לא היו בוחרים. זה לא פסיכולוגיה זה קואורדינציה. שתי ידיים שמאליות והרגלים גם. גם בלימודים לא הייתי משהו. כל השנים שבהן הוכתבו בכיתה הכתבות, אני לא הגעתי לסף שממנו מתחילים הציונים. זה הפסיק רק שפסקו ההכתבות. אף פעם לא באתי לכתה עם מה שנחוץ. אם היתה עט, לא היתה כסת. אם היו עט וכסת, היתה שבורה הציפורן. ואם היו כל אלה לא הכנתי שיעורים ואם הכנתי לא הבאתי לכיתה ואם הבאתי, לא את הנכונים. בקיצור, בלתי מספיק.

בכיתות הראשונות היתה לי מורה צביה. אחת מחברות הכפר. היא זיהתה את יכולתי המועטה בכתיבה נכונה והציעה לאבי את אביה, שכנראה היה מלמד בגולה. אני באתי אליו פעם בשבוע ובידי חמישה גרשים, הוא נהג כלפי ביד קשה, אבל הבעיה נשארה בעינה. בכיתה גימל באה נחמה, מורה צעירה ויפה, מייד התברר גם לה שאצלי הדבר הנחוץ תמיד חסר. לימים לכבוד חג השישים של כפר ויתקין הוזמנה המורה נחמה. ניגשנו אליה אני ומיכה, אחד מהתלמידים הטובים בכיתה. אותו היא פגשה בחיך רחב ואמרה שקטנותו אינה מביישת את בורותי, ולי אמרה: "בדיבורים דווקא הצטיינת". נו, מה יכולתי לעשות בלי מחברת וללא שיעורים – דיבורים.

כשאני קורא את אשר אני כותב זה נשמע עולם קצת עגום, אבל לא הכול היה כזה. במשך שעות אולי ימים הייתי עוזב את העולם הזה ושוחה בעולמות אחרים, עולמות הספרים. בבית היו ספרים. היינו חתומים על ספריית עם עובד וכל חודש היה מגיע ספר, בהתחלה היו הספרים הבאים צהובים ואחר כך כחולים. היו בבית גם ספרים שלא היה ידוע מה הם עושים שם כמו למשל: כל כתבי ינוש קורצ'ק והשלום הנצחי של עמנואל קנט. אני קראתי או לפחות דפדפתי בכולם. בתום יום העבודה בשדה לאחר ארוחת ערב דשנה (כרגיל עוף ותפוחי אדמה) שאמא הכינה, היא היתה מתפנית לשטוף את הכלים ואנו, אבא ושלושה בנים, היינו מתרווחים בכסאות נוח על המרפסת הפונה אל הרחוב וקוראים בספרים. כשנקראו כל הספרים היה אחד מאיתנו (לרוב אני) הולך לספריית הכפר ומחליף ספרים לעצמו ולאחרים, לכל אחד ספר לפי טעמו. בין המרפסת והרחוב לא היתה חציצה של ממש ועוברים ושבים היו רואים את הקוראים ולפעמים נכנסים, מפטפטים, פונים בענייני עבודה או בעניינים אחרים.

כנראה שאצלי הקריאה הגיעה לממדים מדאיגים. היום היו אומרים התמכרות. לפעמים חטפתי מכות בגלל קריאה בספרים וזה הגיע לי. כשהייתי ילד ועדיין לא גדלתי מספיק כדי להיות כוח עבודה שכדאי לקחת לשדות, אבא ואמא היו יוצאים לקטוף תפוזים או קלמנטינות ומשאירים אותי בבית עם המטלות: לעת ערב לתת גרעינים לעופות, להכניס לרפת את הפרות, לתת להן תערובת ולשמור על הילד כל הזמן. אני, רק שמעתי את צליל הריתמות, היית מתנפל על ספר ושוקע בעולמות. עולמות שיש בהם עצי ליבנה וקרפיפי רכבות, איים בים הדרומי ברטב של הרפתקאות. הייתי שוקע ושוכח את עצמי עד שבאו באזני שוב צלילי הריתמות. אז הייתי יוצא אל הלולים ורואה שהתעופפו העופות (אז הם עוד ידעו לעוף) ניגש לרפת ושומע את הפרות גועות והילד איפה הילד? לרוב זה נגמר במכות.

כך התחלתי בין כל ההתחלות הקשות. אחר כך גדלתי וחזקתי, למדתי ועסקתי, קיבלתי בטחון ונסקתי. על כל אלה בסיפורים הבאים.